

УДК 821.161.2.09

Мирослава ІВАНИШИН,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
mivanyshyn@mail.ru*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НАЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ОСНОВНІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті окреслено основні риси теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності. З'ясовано основні системотворчі елементи, зокрема концептуальні принципи та ідеї, гіпотетичної моделі дискурсу національної ідентичності у репрезентованих монографіях.

Ключові слова: національна ідентичність, принцип, націоналізм, дискурс національної ідентичності.

Лит. 15.

Myroslava IVANYSHYN,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian literature and literary theory, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mivanyshyn@mail.ru

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL MODEL OF NATIONALOLOGICAL INTERPRETATION: BASIC POSTCOLONIAL ASPECTS

The article outlines the main features of literary theoretical model based on the types of historical and literary interpretations discourse of national identity. It was found the main backbone elements such as conceptual principles and ideas, hypothetical model of national identity discourse represented in books.

Key words: national identity, principle, nationalism, the discourse of national identity.

Ref. 15.

Мирослава ІВАНИШИН,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mivanyshyn@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье выделены основные черты теоретической литературоведческой модели на основании типов историко-литературных интерпретаций дискурса национальной идентичности. Выяснено основные системообразующие элементы, в частности концептуальные принципы и идеи, гипотетической модели дискурса национальной идентичности в репрезентированных монографиях.

Ключевые слова: *национальная идентичность, принцип, национализм, дискурс национальной идентичности.*

Лит. 15.

Постановка проблеми. У статті спробуємо окреслити основні риси теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності репрезентативних монографій кінця ХХ – початку ХХІ століття історико-теоретичного та історико-літературного характеру, авторства С.Андрусів (“Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.” (2000), О.Вертія (“Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років ХІХ століття” (2005), Ю.Мариненка (“Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття” (2004), В.Моренця (“Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща” (2001), Л.Сеника (“Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності” (2002), Н.Шумило (“Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст.” (2003), враховуючи кілька засновкових моментів. По-перше, будемо мати на увазі істотну постколоніальну спрямованість досліджуваних історико-літературних текстів. По-друге, виявлений вище взаємозв’язок методологія / дискурс дозволяє окреслити теоретичну структуру в межах цієї постколоніальності. По-третє, варто враховувати ідейно-теоретичний потенціал самих історико-літературних досвідів. Не випадково ще з ХІХ ст. історію літератури, цю важливу літературознавчу дисципліну, розглядають як історію ідей та їх художніх форм [8], що, наприклад, Олександр Веселовський розумів як “історію суспільної думки в образно-поетичному переживанні й у формах, що його виражають” [5, 42].

Водночас враховуватимемо також низку загальнонаукових методологічних аспектів, пов’язаних із поняттями теорії, принципу, концеп-

ції, моделі та гіпотези. Йдеться про розгляд теорії як “системи понять, висловлювань, умовиводів, зведених до єдиного об’єднавчого начала, роль якого відіграє певна узагальнююча ідея” [13, 633], як “ланцюжка взаємозв’язаних законів” [11, 59], як “зв’язну систему понять, покликану в узагальненій формі представити деяку сукупність даних експеримента і спостереження” [6, 152], зрештою, як “сукупності внутрішньо пов’язаних тверджень (категоричних суджень) про певну сферу дійсності” [7, 21]. Соціолог Альфред Шюц у цьому випадку розглядає теорію як “детерміновані стосунки між низкою змінних, в термінах яких емпірично встановлені регулярності можуть бути пояснені” [15, 103].

Аналіз досліджень, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Націоналістичний тип дискурсу теоретико-літературних праць, а також питання, присвячені теорії національної ідентичності притаманні роботам: С.Андрусів, Ю.Барабаша, О.Багана, Є.Барана, П.Іванишина, В.Іванишина, Я.Гарасима, Р.Голода, М.Ільницького, Г.Ключека, Є.Панченко, В.Пахаренка та ін.

Постановка завдання – формулювання цілей статті. **Мета** роботи полягає у з’ясуванні та структуруванні основних концептів та ідей теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності в українському літературознавстві доби незалежності.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до конститутивних елементів будь-якої теорії – до принципів. Нам ітиметься про той різновид принципів, який називають “принципами пізнання” (на відміну від “принципів буття” чи “внутрішніх переконань людини”). Саме ці пов’язані між собою принципи є базою для будь-якої теоретичної системи знання [13, 519]. Фактично йдеться про системотворчі теоретичні елементи (закони, закономірності чи ідеї), про вихідні, найбільш загальні твердження, узгоджені одне з одним”, що “утворюють основу, з якої виводяться всі інші твердження. При цьому виходимо на термін “концепція”, яка може означати і систему понять чи спосіб розуміння, й концептуальний принцип, концепт – “основну ідею будь-якої теорії” [13, 301].

Оскільки дискурс національної ідентичності є складним, недостатньо вивченим феноменом у межах новітньої української науки про літературу, то доречним є вивчати його теоретичний рівень шляхом створення моделі. Йдеться про таку структуру дискурсу національної

самобутності, яка адекватно відображає його визначальні принципи [13, 391].

Розглянемо тепер, яку гіпотетичну теоретичну модель – структуру концептуальних принципів – можемо вибудувати на основі вивчення історико-літературного постколоніального дискурсу в межах досліджуваних монографій. Для цього узагальнимо виявлені нами у попередньому підрозділі принципи наукового мислення та висловлювання, що характерні для кожного із досліджуваних авторів. Структурування провадитимемо у межах трьох споріднених та тісно взаємопов’язаних (в окремих моментах – просто тотожних) рубрик, що формують теоретико-методологічний рівень аналізованого дискурсу національної самототожності: української й світової націософської та націологічної традиції, постколоніалістичної методології та загального літературознавчого мислення.

У межах закоріненості в націософську та націологічну традицію можемо виділити наступні концептуальні принципи:

1. Усвідомлення важливості для художньої та наукової творчості національної ідеї, що зумовлює поглиблене вивчення понять “нація”, “національні цінності”, “націоналізм” як пріоритетних.

При цьому нація – “національно-культурний організм” – розглядається як “певна автономна система, що входить у надсистему – людство-світ – має свої підсистеми (особа-сім’я-класи-професійні страти, регіональні тощо)”[6, 23]. Націоналізм натомість бачиться суголосно націологічним концепціям як фактор захисту і творення національної ідентичності, як “маніфестація європейської совісті”. При цьому національній ідеї відводиться ключова роль як головному системотворчому чинникові української літератури. Услід за Ю.Барабашем, учений розглядає її як ідею України – “концентроване втілення національної ідеї як імперативу історичного призначення українства, чинника його національної самосвідомості, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності, жити в «своїй хаті» за законами своєї правди, сили і волі” [9, 8-9]. У вітчизняній філософсько-інтерпретаційній традиції, як переконливо показує дослідження О.Вертія, особливого значення набуває та актуалізація української ідеї, що відбулася у XIX ст.

2. Розгляд національної спільноти як колективної (інтегральної) особи.

При цьому дослідниками використовується окрім українського (Потебня, Франко, Єфремов, Донцов, Маланюк та ін.), також і світовий досвід (Платон, Гердер, Гумбольдт, Бердяєв, Лоський, Карсавін, Юнг та ін.).

3. Обґрунтування самобутності й самодостатності кожної національної культури, що зумовлює й постійне врахування науковим розумом власного “національного шляху” розвитку кожної національної літератури.

Дослідники наголошують при цьому на різних аналітичних моментах. Н.Шумило, наприклад, використовує термін “національна іманентність”: “Категорія національної іманентності, перенесена з філософії до літературознавства, значно перебиваючи поняття органічності художнього мислення щодо менталітету народу, у застосуванні до літературного процесу згаданого перехідного періоду (кінця XIX – початку XX ст. – М.І.) передбачає не лише саморозвиток, а й трансформацію інонаціональних впливів згідно з внутрішніми еволюційними закономірностями, а відтак архетипи постають визначальними самоідентифікаційними факторами. Претендуючи на базове методологічне поняття, категорія національної іманентності набуває ваги аспекту і дає плідні наслідки аналізу художніх явищ лише за умови вивчення літератури (ширше культури) як саоморганізуючої складної системи” [14, 27, 29].

4. Розгляд поняття національної ідентичності як ключового, найбільш евристичного й актуального для української гуманітаристики, зокрема літературознавства.

Не випадково Л.Сеник у цьому зв’язку пропонує власне літературознавче визначення національної ідентичності: “Термін «національна ідентичність» стосовно літератури, – вказує дослідник, – це збереження найсуттєвіших національних ознак: мови, психології, мислення (свідомості), способу буття, звичаїв, релігії, осмислення сучасного і минулого в світлі національної ідеї, послідовне відстоювання політичних, культурно-духовних прав нації, державності як єдино можливої форми нормального існування національної спільноти для її самоствердження, життєдіяльності й розвитку”.

5. Усвідомлення національного сенсу свободи творчості.

Одним із зразків національного сенсу свободи творчості стає, наприклад, протиставлення соцреалістичної традиції і традиції вільної творчості: “...вимога ортодоксальних критиків 20-х років малювати або робітника, або селянина, або партійця як «натхненника» усіх можливих і неможливих перемог трудових мас обернулася на практиці у всіляко підтримуваний режимом шаблон. Відстоювання власних творчих принципів, свободи творчості було для письменників, які не втратили свого творчого обличчя, головним змістом їх життя. У кінцевому наслідку це й було відстоювання національної тотожності в літературі” [12, 26].

6. Врахування національної своєрідності естетики.

О.Вертій, наприклад, у цьому плані звертається до досвіду національно-визвольної боротьби українства проти Московщини на рівні літературно-естетичної думки 70-90-х років XIX ст. Це протистояння поглибило і стимулювало вивчення основ художнього освоєння народного світогляду, що призводить дослідника до висновку про наступне: “духовне життя народу, його світогляд кладуться в основу з’ясування природи народознавчого чинника, національної картини світу, філософічності художнього мислення, естетизму та поетизації світу як вияву її національної самобутності” [4].

7. Поглиблене осмислення структурних елементів дискурсу української ідентичності.

Наприклад, “національної традиції”, “національної літератури”, “національного стилю”, “національної ментальності” в Н.Шумило чи національного фольклору і міфології, культурного комплексу середземноморської традиції, християнського світобачення, бездержавності української нації та імперативної націотворчості української літератури в Ю.Мариненка.

У межах корелювання із постколоніалістичною теорією методологічно значущими є наступні ідеї:

1. Несприйняття і критика різних типів імперіалізму та породжених ними колоніалістичних практик; це стосується передусім імперіалізму російського.

С.Андрусів, скажімо, критикуючи “негативні” (начебто “самоізоляціоністські”, “ксенофобські”) боки національної ідентичності в М.Перессіні, справедливо зазначає: “Треба сказати, що цей вчений, як і більшість західних інтелектуалів, користується суто теоретичними, не виснуваними із суспільної практики (вони їх на практиці просто «не бачать») постулатами. А якраз відсутність рівноправного діалогу між націями чи етносами, гноблення сильною слабшою (військово, економічно) викликає у слабшої спротив і бажання визволитись, повернути собі гідність і самоповагу – національну ідентичність” [1, 35]. Л.Сеник національно концептуалізує жанрову форму як форму антиімперського протистояння: “...опір русифікації, планомірному стиранню національної тотожності і всім негативним явищам, які супроводжують процес колонізації України в першій половині XX ст. і разом з тим є його типовими елементами, стає небувалим за масштабами і соціальною та психологічною глибиною, гостро актуальним, набуває особливої сили в політиці і, зокрема, в художній літературі, оскільки знаходить своє вираження і в такому популярному жанрі, як роман” [12, 9].

2. Полемічна настанова щодо космополітичного світогляду та зумовленого ним дискурсу.

Л.Сеник, для прикладу, рішуче опонує тим сучасним авторам, які з космополітичних позицій підважують чи й взагалі заперечують позитивну роль національної самобутності в глобалізованому світі: “Опоненти національної ідентичності, прихильники т.зв. духовної інтеграції, яка випливає з неминучої економічно-виробничої міждержавної співпраці, заперечать: мовляв, сучасний світ, інтегруючись, стирає національні ознаки, світ, значить, прямує до «одного народу» – «всесвітнього громадянина». У цьому плані український дослідник вдається до аналогії із більшовицьким інтернаціоналізмом радянського часу, що дозволяє помітити типологічну схожість – на підставі антинаціональної тенденційності – різних ідеологічних систем: “Цю (антинаціональну. – М.І.) думку насаджував режим упродовж свого існування з чітко окресленою метою – потопити нації і народності імперії у всеросійському болоті. В умовах режиму з його політикою русифікації, атеїзації, загального знецінення вічних вартостей бачимо наслідок усіх цих та інших заходів – спотворення особистості, її «матеріалізацію», насильну відмову від християнської духовності, втрату опору усім цим негативним явищам, психологічну і світоглядну деформацію” [219, 8-9].

3. Актуалізація питання культурно-політичного колабораціонізму низки підколоніальних українських авторів.

Л.Сеник, наприклад, у цьому зв’язку запитує: “...чи був тоді (у 20-х роках. – М.І.) український роман українським? Як бути з творами, написаними з антиукраїнських позицій, або ж з романістами, які в світлі чужих ідей прагнули показати тодішню Україну? Неважко зрозуміти, що одне й друге дає підстави говорити про колабораціонізм” [12, 4].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у цій статті ми окреслили важливі для теоретичного моделювання поняття теорії, принципу, концепції, моделі та гіпотези. Базуючись на матеріалі осмислення історико-літературного дискурсу національної ідентичності зазначених монографій, виявлено низку системотворчих та системоутворених елементів гіпотетичної моделі теорії національної самобутності в українському постколоніальному літературознавстві та зроблено вірогідне припущення про можливість подолання за допомогою української націоналістичної моделі низки постколоніалістичних апорій, а також розбудову на її основі як українського варіанта постколоніалістичного методу, так і уточнення загальної теорії та методології постколоніальних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С.М. Модус національно ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : [монографія] / С. Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р.Брюбейкер; [переклад з англійської Олександра Рядова]. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Варварцев М.М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна : [монографія] / М. Варварцев. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 304 с.
4. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років ХІХ століття : [монографія] / О.Вертій. – Суми : Собор, 2005. – 446 с.
5. Веселовский А.Н. Из введения в историческую поэтику / А.Н. Веселовский // Историческая поэтика [вступ. ст. И.К.Горского]. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 42-59.
6. Зотов А.Ф. Структура научного мышления / А.Ф.Зотов. – М.: Политиздат, 1973. – 182 с.
7. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / Е.Касперський [пер. з польськ. С. Яковенка; упор. і наук. ред. Д.Уліцької]. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С.9–38.
8. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А.Н.Николюкина]. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 с.
9. Мариненко Ю.В. Місія : проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття : [монографія] / Ю.В.Мариненко – Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2004. – 328 с.
10. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст. : Україна і Польща / В.Моренець. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 327 с.
11. Ракитов А.И. Принципы научного мышления / А.И.Ракитов. – М. : Политиздат, 1975 – 143 с.
12. Сенік Л. Роман опору. Український роман 20-х років : проблема національної ідентичності / Л.Сенік. – Львів : Академічний експрес, 2002. – 239 с.
13. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
14. Шумило Н.М. Під знаком національної самобутності. [Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст.] / Н.М.Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
15. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А.Шюц // Кравченко А.И. Социология : Хрестоматія для вузов. – 2-е изд. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2004. – С. 90–104.

REFERENCES

1. Andrusiv S.M. Modus natsionalno identychnosti: Lvivskiy tekst 30-kh rokiy XX st. : [monohrafiia] / S. Andrusiv. – Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2000, Ternopil : Dzhura, 2000. – 340 s.

2. Briubeiker R. Pereobramlenyi natsionalizm. Status natsii ta natsionalne pytannia u novii Yevropi / R. Briubeiker; [pereklad z anhliiskoi Oleksandra Riadova]. – Lviv : Kalvariia, 2006. – 280 s.
3. Varvartsev M.M. Dzhuzeppe Madzini, madzinizm i Ukraina : [monohrafiia] / M. Varvartsev. – K.: Univ. vyd-vo PULSARY, 2005. – 304 s.
4. Vertii O. Narodni dzhherela natsionalnoi samobutnosti ukrainskoi literatury 70-90-kh rokiv XIX stolittia : [monohrafiia] / O. Vertii. – Sumy: Sobor, 2005. – 446 s.
5. Veselovskii A.N. Iz vvedeniia v istorycheskuiu poetiku / A.N. Veselovskiyi // Istorycheskaia pottika [vstup. st. Y.K.Horskoho]. – M. : Vysshaia shkola, 1989. – S. 42-59.
6. Zotov A.F. Struktura nauchnoho myshleniia / A.F.Zotov. – M. : Politizdat, 1973. – 182 s.
7. Kasperskiy E. Literatura. Teoriia. Metodolohiia / E.Kasperskiy [per. z polsk. S. Yakovenka; upor. i nauk. red. D.Ulitskoi]. – K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. – S.9–38.
8. Lyteraturnaia entsiklopediia terminov i poniatii / [pod red. A.N.Nykoliukina]. Institut nauchn. informatsii po obshchestvennym naukam RAN. – M. : NPK «Intelvak», 2001. – 1600 s.
9. Marynenko Yu.V. Misiia: problemy natsionalnoi identychnosti v ukrainskii prozi 40-50-kh rokiv XX stolittia : [monohrafiia] / Yu.V.Marynenko – Kirovohrad: “Imeks-LTD”, 2004. – 328 s.
10. Morenets V. Natsionalni shliakhy poetychnoho modernu pershoi polovyny XX st. : Ukraina i Polshcha / V.Morenets. – K. : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2002. – 327 s.
11. Rakitov A.I. Pryntsypy nauchnoho myshleniia / A.I.Rakytov. – M. : Politizdat, 1975 – 143 s.
12. Senyk L. Roman oporu. Ukrainskyi roman 20-kh rokiv: problema natsionalnoi identychnosti / L.Senyk. – Lviv : Akademichnyi ekspres, 2002. – 239 s.
13. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. – K. : Abrys, 2002. – 742 s.
14. Shumylo N.M. Pid znakom natsionalnoi samobutnosti. [Ukrainska khudozhnia proza i literaturna krytyka kintsia XIX – poch. XX st.] / N.M.Shumylo. – K. : Zadruga, 2003. – 354 s.
15. Shiuts A. Formirovaniie poniatii i teorii v obshchestvennykh nauках / A.Shiuts // Kravchenko A.Y. Sotsiologiia: Khrestomatiia dlia vuzov. – 2-e izd. – M. : Akademicheskii proekt; Fond «Mir», 2004. – S. 90–104.